

Džemal Cehajić

BEKTAŠIJE I ISLAM U BOSNI I HERCEGOVINI

Islam u Bosni i Hercegovini se počeo širiti neposredno poslije osvojenja Bosne (1463) i Hercegovine (1465) od strane Turaka, u vrijeme kada je već bio ojačao ortodokсни sunni islam. I već od samog početka islamizacije u Bosni i Hercegovini djelovala je snažna sunni orijentisana teološka škola koja je bila predominantna u ovoj oblasti i uz pomoć osmanske vlasti suzbijala sve pojave heterodoksije, što ne znači da heterodoksija nije našla puteve utjecaja i ovdje. Međutim, heterodokсни pokreti su bili samo epizodična pojava koja nije dublje ostavila traga u religioznom životu Muslimana Bosne i Hercegovine. Otuda su, na primjer, Hamzevije kao heterodokсно bratstvo ili sekta, mada se naglo raširilo i steklo veliki broj pristaša, uništeni odmah u početku i nije se sačuvao ni pomen, niti bilo kakva tradicija u narodu. Isto tako je slučaj i sa beктаšijama. Mada su postojale beктаšijske tekije u Bosni i Hercegovini u prvim epohama osmanske vlasti, one su bile kratkog vijeka i samo periferno su dotakle religiozni i socijalni život muslimana ove pokrajine, bez dubljeg prodiranja u njihovu svijest.

Osmanski namjesnici i drugi veliki predstavnici osmanskog feudalnog društva u Bosni i Hercegovini provodili su politiku zaštite i odbrane sunni islama i osnivali su tekije ortodoksnih derviških redova, kao na primjer: mevlevi, halveti, nakšbandi, kadiri itd., dajući im finansijsku i drugu pomoć da bi one služile njima i djelovale kao protuteža u borbi protiv heterodoksnih sufi bratstava i sekti.

Tako Isa-beg Ishaković, vojvoda tzv. Zapadnih strana (1440-1446) osniva tekiju mevlevi reda u Sarajevu (1462. godine), ¹⁾ Skender-paša po svoj prilici za svog trećeg namjesnikovanja u Bosni (1499-1505) osniva tekiju nakšbendijskog reda, također, u Sarajevu (oko 1500. godine), ²⁾ veliki bosanski namjesnik i graditelj, te dobrotvor Sarajeva, Gazi Husrevbeg (namjesnik u Bosni od 1521-1541) osniva Hanekah halvetijskog reda derviša u Sarajevu (prije 1531. godine), ³⁾ krupni sarajevski trgovac Hadži Sinan-aga, otac Silahdar. Mustafa-paše, osniva po njemu nazvanu Sinanovu tekiju kadi-

1. Bilješke uz ovaj rad "Bektašije i islam u BiH" su iste kao i u prethodnom radu "Bektashis and islam in Bosnia and Hercegovina" od str. 83-90, pa ih uz ovaj rad ponovno ne donosimo.

rijskog reda u Sarajevu (XVII vijek) ⁴⁾ itd. Stoga se može i razumjeti da su nakšibendi, mevlevi, halveti i kadiri bratstva odigrala izvjesnu ulogu ne samo u procesu širenja islama u ovim krajevima nego i u njegovanju tasavvufa i mističke tradicije kao forme islama kod nas. Naravno, kao pogranična provincija Osmanskog carstva, Bosna i Hercegovina je trebala biti zaštićena od heterodoksije koja je u svom antagonizmu i opoziciji prema osmanjskom feudalnom društvu i sunni islamu često izazivala bune i ustanke.

Kontinuirajući gornju misao, u svom referatu želim da ukažem na jednu istorijsku istinu da derviški red bektasija, kao heterodoksn oblik islamske religije, nije bio zastupljen u Bosni i Hercegovini u onoj mjeri kao što su druga sufi bratstva, koja smo gore spomenuli, pa prema tome nije ni mogao imati znatnijeg utjecaja među janičarima, kao što u drugim oblastima Osmanskog carstva.

Uparedo sa turskim osvajanjima na Balkanu, zajedno sa vojskom u kojoj su i sami učestvovali, pojavili su se derviši bektasije i u jugoslavenskim zemljama. Već sredinom XIV stoljeća bektasije su se pojavile na granicama Rumelije, a do kraja ovoga vijeka učvrstale na granicama Rumelije, a do kraja ovoga vijeka učvrstili su se među janičarima, budući da su janičari, po mišljenju nekih istoričara, bili većinom hrišćanska djeca, hrišćanskog porijekla, ili ratni zarobljenici, pa su radije pokazivali sklonost ka bektasizmu kao narodnom obliku religije nego sunni islamu.

Međutim, odsustvo jače zastupljenosti ili znatnijeg utjecaja bektasizma u Bosni i Hercegovini na neki način opovrgava gornje mišljenje istoričara. To bi jedino moglo da potvrdi saznanje i stav Mehmed Fuad Koprulu-a koji je smatrao legende o susretu Hadži Bektaš Velija sa osmanskim vladarima - Osmanom i Orhanom i ulogu koju je Hadži Bektaš Veli imao u osnivanju janičarskog korpusa, čistom izmišljotinom, te da takve tvrdnje nemaju nikakvog istorijskog osnova. ⁵⁾ Koprulu je također istakao da su bektasije samo jedno od heterodoksnih bratstava i da ono sve do XVI vijeka nije bilo najznačajnije. Tek u XV i XVI vijeku, kada je apsorбирало druga mistička bratstva koja vode porijeklo od babaizma, počelo je da igra znatniju ulogu, što je bilo razlogom da mu se pripisuje pretjerana važnost u osnivanju Osmanskog carstva.

Bektaši propaganda je imala velikog uspjeha i utjecaja na Turkmene u Anadoliji, naročito u oblasti između Kizilirmaka i Erzeruma i na jugu u planinama Taurusa. Učenje bektasija prihvatili su i Turkmeni-Juruci nastanjeni između Jedrena i Dunava na Balkanu, potom stanovnici Dobrudže i Deliormana u istočnoj Bugarskoj, te stanovnici u planinama Rodopa u južnoj Makedoniji i Tesaliji. Tokom XV i XVI stoljeća mnoštvo tih turkmenskih nomada prelazi na sjedilački način života, osnivajući svoja sela i nastanjujući se u gradovima, što je dovelo do širenja bektasizma i u urbanim sredinama.

Zna se da su heterodokсне grupe derviša kao: babaije, abdali, hajdarije i drugi, odigrali aktivnu ulogu u islamiziranju stanovništva u Rumeliji i u islamizaciji Balkana u toku XIV i XV vijeka.

I Halil Inalđik govori o krupnoj ulozi bektasija u širenju islama i islamske kulture među starosjedilačkim hrišćanskim stanovništvom u Rumeliji i na Balkanu, jer, po njemu, bektasijski oblik islama koji priznaje ravnopravnost religija, koji pridaje veći značaj skrivenim vrijednostima nego spoljnim obilježjima, koji zapostavlja vršenje islamskih obreda — molitvu, post, a dozvoljava upotrebu vina i dopušta ženama da se pojavljuju otkrivena lica i slobodno miješaju s muškarcima, te zbog svoje estetičke prirode i karaktera narodnog tarikata, je bio prihvatljiv za mnogobrojne balkanske seljake. ⁶⁾

Međutim, derviški red bektašija nije bio mnogo raširen u Bosni i Hercegovini, mada je bektašijska propaganda nastojala u tom pravcu. Prema onome što nam saopštava Evlija Čelebi, koji je prošao ovuda 1660. godine, postojala je jedna bektašijska tekija na periferiji Čajniča. U vezi s tim Evlija Čelebi piše: "Na jugoistočnoj strani varoši s desne i lijeve strane drumu što vodi iz Tašlidže (Plevlje) u Čajniče od Sinan-pašine česme, koja se nalazi na tome drumu pola sata daleko, pa sve do Čajniča nalaze se ogromna stabla trešanja. Podalje od toga drvoreda na jugoistoku, na jednom brežuljku kojih hiljadu kora-ka daleko, nalazi se Gazi Murad-babina bašča s bektašijskom tekijom (asitan), koja služi da se vidi. To je tako visoka osmatračnica da se od ove tekije koja je puna hladnja-ka vidi cijela varoš Čajniče... U svakom uglu toga mjesta mnogi zaljubljeni i odani derviši izvode muzičke tačke divnim melodijama i u svako doba razne grupe priređuju muzičke tačke poput Huseina Bajkare. Jednom riječu, stanovnici gradova dolaze na ovo mjesto gozbe sa raznim jelima i pićima i priređuju raznovrsne zabave i sastanke".⁷⁾

Dalje izvori ne govore o ovoj tekiji. Postoji, međutim, u narodu uspomena na tekiju koja se nalazila na Musalli poviše grada Čajniča, iznad današnjeg hotela "Orijent", a postojalo je i turbe nešto niže pomenutog hotela, podignuto nekom turskom poginulom oficiru. Tekija je bila srušena poslije I-svjetskog rata, ali ju je kasnije obnovila neka žena. I konačno je srušene poslije II svjetskog rata i nije više obnovljena. Narod se sjeća nekog šejh Omera i Murad-Dedeta, što pomalo zvuči na bektašijski red derviša i tradiciju koja je tu već postojala.

Prema opisu tekije bektašija, o kojoj govori Evlija Čelebi i o kojoj se sačuvao pomen u narodu, postoji izvjesna podudarnost, s obzirom na mjesto na kojem je bila locirana. Moguće je da je ona izgubila svoj prvobitni karakter i kasnije pripadala nekom drugom tariku.

Isto tako jedna bektaši tekija postojala je i u gradu Sarajevu, na lijevoj obali Miljacke pokraj Čumurije mosta, na koju nas podsjeća samo ulica "Tekija" koja je nosila to ime sve do 1931. godine. Inače nemamo nikakvih podataka niti o njezinu postanku niti o tome kada je nestala.⁸⁾

Zna se da je jedna bektašijska tekija postojala i u Banjaluci. Nju spominje Murad Sertoglu, ali o njoj ne daje nikakve podatke.⁹⁾

Budući da izvori iz kasnijeg vremena pružaju malo informacija o ovim tekijama, samo može da znači da je njihovo trajanje i njihova aktivnost bila i ograničena i kratkotrajna, da je bektašizam imao samo perifernu ulogu, te da se kao sekta i jedan vid sinkretističke religije nije mogao dugo održati u strogo sunnitskoj sredini Bosne i Hercegovine. Jer za sve tekije koje su bile aktivne i održale se nešto duže, a naročito one iz kasnijeg perioda osmanske vlasti kod nas, postoje refleksije u istorijskim i drugim izvorima, ili bar kratke informacije o njihovom nastanku i djelovanju. To nas, upravo, navodi na zaključak da, ne samo bektašizam, nego i drugi heterodokсни derviški redovi i sekte, koji su se ovdje javljali s vremena na vrijeme, nisu se mogli ustaliti niti razviti na ovom prostoru gdje je snažna islamska teološka škola i moćna sunnitska inteligencija vodila glavnu riječ.

Ukoliko problem bektašizma razmatramo cjelovito u okviru islamsko-civilizacionog kompleksa Bosne i Hercegovine, u poređenju sa utjecajem mevlevija, halvetija, kadirija itd. bektaši bratstvo nije imalo nekog utjecaja u ovoj oblasti. Čini se da su mu pripadali rijetki pojedinci turskog i albanskog porijekla koji su živjeli u Bosni i Hercegovini i samo poneki član od domaćeg življa.

Idući jednim logičkim tokom u svom razmatranju beктаšizma u Bosni i Hercegovini, postavlja nam se i pitanje sprege beктаšija i janičara na bosanskohercegovačkom prostoru. Činjenica je da u nama dostupnim izvorima nismo naišli na podatke koji bi ukazali na postojanje utjecaja beктаšija, ili bilo kakve sprege beктаšija i janičara, mada ne možemo decidirati reći da takvog utjecaja nije uopće bilo, budući da je postojalo nekoliko tekija beктаši tarikā u Bosni i Hercegovini, kao što smo to objasnili. Ima mišljenja da im je pripadala beктаši tekija pored Ćumurije mosta u Sarajevu.

Međutim, u Ljetopisu Mula Mustafe Bašeskije nalazi se podatak da je Šeho Ćelengir, prilikom izbora za šejha Mevlevi tekije na Bendbaši u Sarajevu, trebao da skinе janičarski turban i da ga zamijeni mevlevijskim tadžom (kapom), što naravno ukazuje na činjenicu da je i kao mevlevija pripadao janičarima, a kao šejh Mevlevi tekije u Sarajevu, zacijelo, omogućio veći utjecaj mevlevizma među janičarima.

Na fenomen sprege i utjecaja mevlevija među janičarima u Sarajevu, pa i Bosni i Hercegovini, govori i podatak da su sarači (sedlaril), a zna se da su zanatlije mahom bili janičari, priređivali teferiče na Šehovoj Koriji gdje se nalazila ljetna tekija mevlevija sa baštom pogodnom za ovakve skupne ceremonije.¹⁰⁾

Drugo, što je veoma interesantno, da je i autor Ljetopisa (1740-1804), Mula Mustafa Bašeskija, kako se vidi iz njegova naslova, kao janičarski veteran (isluženi janičar) pripadao kaderijskom redu derviša, kako on to sam kaže u svom Ljetopisu.¹¹⁾

Slična situacija bila je i u Srbiji. Ni za ovaj region nemamo mnogo podataka u istorijskim izvorima, koji se odnose na derviške redove. Za raniji period izvjesne podatke nam pruža Evlija Ćelebi, koji izričito spominje tekiju Mehmed-paše Jahjapašića, koja je osnovana, zacijelo, prije njegove smrti (1548), a koja se nalazila na jugoistočnoj strani šehera u blizini Abaza-pašinog kioska u Beogradu. U njoj je tada služio kao šejh, Derviš Mehmed Horasani.¹²⁾ Budući da je njen osnivač, Mehmed-paša, bio akindžijski beg, a zna se da je među akindžijama bio razvijen kult Hadži Bektaš Velija, stoga Hazim Šabanović pretpostavlja da je bar u prvo vrijeme pripadala beктаši redu derviša.¹³⁾

U Beogradu je, također, postojala beктаšijska tekija nekog subaše koja se, vjerovatno, nalazila negdje na periferiji grada, budući da je služila kao izletište Beograđana.

Neposredno poslije beogradskog mira 1740. godine, u Beogradu je postojala jedna beктаšijska tekija, koja se spominje u vakufnami Defterdara Ahmed-efendije. Iz vakufname se vidi da se ona nalazila na Bulbuldereu i da je za hranu zavješteno 12 akči dnevno.¹⁴⁾

Dalje, na osnovu putnih izvještaja Evlija Ćelebi, znamo da su u Nišu postojale dvije beктаšijske tekije. Jedna je "Kopru baši" tekija (Tekija na vrhu mosta) "bijednih derviša", a druga je Subašina beктаšijska tekija, koja je služila kao izletište.¹⁵⁾ Evlija spominje i turbe Sefer-babe na vrhu mosta, koje se, vjerovatno, nalazilo u blizini Kopru bašine tekije, što bi značilo da je Sefer-baba bio jedan od pročelnika ove tekije.¹⁶⁾ To bi bilo sve što smo našli u izvorima, a što se odnosi na beктаšizam u Srbiji.

Međutim, beктаši bratstvo je imalo veći utjecaj i odigralo značajnu ulogu u religioznom, političkom i kulturnom životu Makedonije i Kosova u XVII i XVIII vijeku. U skoro svakoj varoši našeg južnog regiona nalazila se bar po jedna beктаšijska tekija. Članovi ovog reda, čija uloga u političkom životu ovih oblasti je najvažnija, regrutovali su se, uglavnom, iz redova stanovništva albanske nacionalnosti, čija ekspanzija se osjećala na području Kosova i Makedonije, modifikujući strukturu stanovništva ovih oblasti već u

XVII i XVIII vijeku. ¹⁷⁾ Mada je tačno da je proces islamizacije i pojava derviških tekija i zavija u velikom broju već u prvim epohama po osvojenju ovih oblasti od strane Turaka istorijska istina, ipak mi ne raspoložemo sa mnogo istorijskog materijala koji tretira ova pitanja sve do XVIII stoljeća.

Osim toga, beктаšijskom bratstvu ne samo da su pripadali paše koji su uz dosta samostalnosti upravljali Makedonijom i Albanijom u XVII i XVIII stoljeću, nego i janičari, većina novih čitluk sahibija, kadar u armiji, zanatlije (naročito puškari), a i jedan dio slobodnog seljaštva. U isto vrijeme kada su pripadnici albanske nacionalnosti prišli beктаšizmu, tekije beктаši reda u Rumeliji, ispunjene autohtonim elementom, zahvatio je jedan nacionalni duh nepoznat azijskoj Turskoj. ¹⁸⁾

Predstavnici albanskog narodnog duha i etničkog senzibiliteta izrastali su, uglavnom, iz sitnog begovata i srednje klase, odakle su se, također, regrutovale beктаšije. Čini se, međutim, da se beктаšizam nije bio ukorijenio na našem južnom području (Makedoniji i Kosovu) prije XVIII stoljeća, mada su još ranije postojale tekije ovog reda, kako to saopštava Evlija Čelebi, u Kosovskoj Mitrovici, Kačaniku. "Beктаši tekija Mustafa-babe udaljena je od grada Kosovske Mitrovice jedan hitac strijele", piše Evlija Čelebi. "Beктаšije tu ukonačuju putnike i namjernike". ¹⁹⁾ Evlija govori i o tekiji u Kačaniku i o turbetu Krkler, gdje je sahranjeno 40 svetaca (evlija). ²⁰⁾ Istoričari koji su se bavili beктаšizmom, zabilježili su da je po jedna beктаšijska tekija na području Makedonije postojala u gradovima: Skoplju, Tetovu, Štipu, Titov Velesu (Koprulu), i Kosova u gradovima: Đakovici, Prizrenu, Strumici itd.

Beктаšizam kao vjersko učenje, kao sekta, pored elemenata preuzetih iz različitih izvora, počev od šamanizma..., stupajući na tlo Balkana, preuzeo je, naravno, izvjesne elemente vjerskih shvatanja balkanskih naroda. Mi smo rekli da je beктаšizam nastavak babaizma i da se u njemu veoma jasno zapažaju tragovi zamanizma, koji se ogledaju i izražavaju u ekstazičnim igrama i plesu beктаšija, a usto zapažaju se i tragovi starog turskog folkloru i običaja. Žene su i dalje zadržale slobodu i jednakost sa muškarcima što su uživale u predislamskom turskom društvu. Neki su istoričari, kao Georg Jacob i Hasluck, upozorili na utjecaje koje su balkanski paganizam i balkansko hrišćanstvo izvršili na beктаšijska shvatanja. Po njima, koncept trojstva izražen u beктаšijskoj dogmi da su Bog, Muhamed i Alija jedno, ispovijedanje grijeha šejhu od strane derviša, kao i nuđenje novaka hljebom, vinom i sirom prigodom ceremonije primanja u red (Ikrar ayini) su hrišćanskog porijekla. Celibat (neženjstvo), koji je uveo Balim Sultan (u. 1516), počev od XVI stoljeća postaje obaveza za proćelnike beктаši tekije i za dervişe koji su živjeli u tekijama. Beктаšije u Makedoniji i na Kosovu, kako iznosi Max Choublier, zadržali su kult Sv. Nikole i vjeruju u demone ili zle duhove slavenskog porijekla, kao što su Samo Divi i Samo Vili. ²¹⁾

I kao po nekom ustaljenom običaju, beктаšijske tekije su osnivane obično negdje na periferiji varoši, s ciljem da ispune svoju specijalnu misiju transmitera turske kulture u hrišćansku sredinu, ili da posluže kao isturene karaule, jer bi se često pojavljivale u Rumeliji i tamo gdje još osvajanje nije bilo konačno završeno. Neki ih nazivaju i prethodnicima turskih osvajanja, što bi čini mi se bilo veoma pretjerano i nerealistički. Međutim, glavni razlog da su osnivane na periferiji naselja, varoši, gradova bilo je, kako ja vidim, zbog njihovog vječito opozicionog stava prema sunnitskom ortodoksnom islamu koji je imao prevashodan utjecaj u gradovima i, općenito, u urbanim sredinama, a drugo da bi se dervişi u jednoj mirnijoj atmosferi posvetili spiritualnom životu i odgoju.

Širenje beктаšizma u Makedoniji, na Kosovu, u Srbiji i u Bosni i Hercegovini bilo je u vrijeme kada se ovaj tarikат formirao na tursko-anadolskim tradicijama i drugim u XV i XVI vijeku, u konačnoj svojoj formi koju mu je dao Balim Sultan. Kao rezultat društvenog razvoja i specijalne evolucije, beктаšizam se u XVIII i XIX vijeku izražavao ne samo kao religiozni pokret nego su se u njemu, kroz beктаši tekije, njegovali i razvijali albanski nacionalni sentimenti. Nacionalne težnje Albanaca su se ne samo razvijale nego su i ponikle iz beктаšijskih ćelija. Imajući ovo i druge okolnosti u vidu, možemo razumjeti da su ga, kao turski tarikат, prihvatili ne samo Turci nego i Albanci u Makedoniji, na Kosovu i u Albaniji, a mnogo manje pripadnici drugih naroda. Međutim, ne treba pretjerivati kad je riječ o značaju beктаšizma u stvaranju i propagandi lokalnih nacionalnih težnji albanskog naroda, jer su tome bili skloni i Albanci koji su prihvatili ortodokсни sunni islam. Članovi ovog tarikата uglavnom su se regrutovali iz srednjih slojeva društva (zanatlije, sitni trgovci, sitni begovat i slobodni seljaci), pa i nekoliko krupnih begova koji su ga iskoristili za učvršćenje svoga utjecaja i svoje vlasti, na primjer, u centralnoj i zapadnoj Makedoniji.

Beктаšizam je, inače, u Bosni i Hercegovini bio samo kratkotrajna i periferna pojava, pa zato nije ni mogao se ustaliti kao tradicija, ili izvršiti znatniji utjecaj na duhovni život muslimana ove oblasti, kao što je to učinio u Makedoniji, na Kosovu i u Albaniji. Istina je, dakle, da se u Bosni i Hercegovini razvijala "aristokratska forma islama", ako možemo tako da kažemo, neka vrsta kosmopolitske forme islamske kulture, ili "ortodokсни sunni islam", koji je bio zastupljen ne samo u urbanim sredinama nego i u ruralnim područjima, ali isto tako se ne može poreći činjenica da se uporedo razvijao i živio "narodni oblik islamske religije" koga su predstavljali mistički redovi i sekte, ali nikada tako jak i dominantan, nego uvijek potiskivan u pozadinu, imao manji značaj, da samo životari u strukturi islamskog života Muslimana Bosne i Hercegovine.

U zaključku, želio bih da kažem da čak veoma poznati historičari pridaju izuzetnu važnost i ulogu beктаši redu derviša, što izgleda kao neka glorifikacija ovog reda. Istina, beктаšizam je imao izvjesnu ulogu i značaj, ali u mnogo manjoj mjeri nego što bi mu neki htjeli da daju.

RESUME

BEKTASHIS AND ISLAM IN BOSNIA AND HERCEGOVINA

Dervish order (or sect) of bektashis had a certain significance in the religious, socio-political and cultural life of the Southern regions of Yugoslavia — in Macedonia and Kosovo, and particularly in districts predominantly inhabited by Albanians. This tarikah was represented in a lesser degree in Serbia and more lesser in Bosnia and Hercegovina.

Reasons that bektashism has not been so much spread and had not continuity on the soil of Bosnia and Hercegovina author sees in the fact that the Sunni orthodox Islam had already been strengthened in the XVth century, at the time when the process of islamization began in this area.

Ottoman governors in Bosnia and Hercegovina and Ottoman feudal society, as well, systematically carried out the policy of protection and support to Sunni Islam and they also used to establish the tekkes (monasteries) of orthodox dervish orders — such as: mevlevi, halveti, nakšbandi, Kadiri, etd., giving material assistance to them in order that they serve and act also as a counter-balance to the struggle with heterodox brotherhoods and sects.

Expanding of bektashism in Macedonia, Kosovo, Serbia and in Bosnia and Hercegovina took place at the time when this tarikah had been formed on turco-anatolian traditions and other's in XVth and XVIth centuries in the definitive form which Balim Sultan (d. 1516) gave to it. As a result of social developments and its special evolution in the XVIIIth and the XIXth centuries, bektashism was expressed not only as a religious movement, but Albanian national sentiments were also cultivated through the bektashi tekkes. National aspirations of Albanians were developed and also originated from bektashi lodges. Having in view of this and other circumstances, we may understand that bektashism as a Turk tarikah, was accepted not only by the Turks but also by Albanians in Macedonia, Kosovo and in Albania, and much lesser by subjects of other nationalities. However, it is unnecessary to exaggerate when it is spoken about the importance of bektashism in creating and propagating of local national aspirations

adopted orthodox Islam were also inclined to that. The members of this tarikah were recruited mainly from middle classes of the society (handicraftsmen, small shopkeepers, petty landowners — begs and free peasants). A few great landlords who made use of it for the strengthening of their influence and their authority, as for example, in western and central Macedonia and in Albania also belonged to this tarikah.

It is too necessary to point out the fact that there are not informations in accessible sources which would refer to the bektashi influence on the janissaries of Bosnia and Hercegovina, as, for instance, the influence of mevlevies, halveties, nakšbandies, kadiries, to what certain sources refer. Bektashism, otherwise, was a short-lived and ephemeral phenomenon in Bosnia and Hercegovina, therefore it could not be established as a tradition, or to make considerable influence on spiritual life of this region, as it made in Macedonia, Kosovo, and in Albania.

It is true that "aristocratic form of Islam" was cultivated in Bosnia and Hercegovina, if we can say that, a kind of cosmopolitan form of islamic culture, or orthodox Sunni Islam, which was represented not only in urban centres but also in rural districts. By the way, it can not be denied the fact that "people's form of Islamic religion", represented by dervish orders and sects, has been developed, but never been so strong and predominant. It has always been in the background, it has always had minor significance and in such form it existed in the structure of the islamic life of the Muslims of Bosnia and Hercegovina.